

Provköp för att främja åldersgränsövervakningen i
detaljhandeln

– **Guide för genomförandet**

Guidens innehåll

I Grundinformation om provköp

- Åldersgränserna enligt lagen
- Vad är ett provköp?
- Varför utföra provköp?
- Etiska synvinklar
- Tillit är utgångspunkten

II Planeringen av provköpen

- Valet av provköpsställen
- Budgeteringen av provköpen
- Provköparna

III Genomförandet av provköpen

- Genomförandet i ett nötskal
- Upplägget av provköpen
- Vad köps?
- Exempel från kommuner
- Hur beter man sig i en provköpssituation?
- Uppföljningsblankettens innehåll

IV Utnyttjandet av provköpens resultat

- Resultatens konfidentialitet
- Utnyttjandet av resultaten
- Informering och mediasamarbete

I Grundinformation om provköp

Åldersgränserna enligt lagen

- Försäljning och langning av **alkoholdrycker** till personer under 18 år är förbjudet.
- Försäljning och langning av **tobaksprodukter** till personer under 18 år är förbjudet.
- **Spel om pengar** (t.ex. skraplotter, toto-spel, spelautomater, internetpoker) är förbjudet för personer under 18 år.

Enligt lagen är det försäljarens skyldighet att neka att sälja åldersgränsövervakade produkter till minderåriga eller då det finns skäl att misstänka att produkterna kommer att langas eller överlåtas till en minderårig person.

I Grundinformation om provköp

Vad är ett provköp?

- Syftet med provköpen är att ta reda på nivån på åldersgränsövervakningen av alkohol, tobaksprodukter och spel om pengar i ortens Alko- och dagligvaruaffärer (t.ex. livsmedelsbutiker, bensinstationer och kiosker).
- Med provköp testas hur lätt det är för en person som *ser ung ut* att köpa alkohol, tobaksprodukter och spel om pengar utan att behöva bevisa sin ålder.

I Grundinformation om provköp

Varför utföra provköp?

Med hjälp av provköpen främjar man verksamhet som ökar det lokala välmåendet.

Provköpen stöder handelns egenkontroll. Provköpens resultat är nyttiga för **detaljhandlarna**, som kan använda dem för att utveckla sin verksamhet i en mera ansvarsfull riktning.

- ✓ Resultaten kan bland annat utnyttjas vid utbildningstillfällen för detaljhandelns personal.

Myndigheterna kan använda resultaten för att främja samarbete och får *allmän* information om hur åldersgränsövervakningen av alkohol, tobak och spel om pengar fungerar på orten.

Kommuninvånarnas medvetenhet om åldersgränser och åldersgränsövervakning kan höjas genom att lyfta temat till allmän diskussion (t.ex. bland föräldrar eller jämnåriga, i lokalmedia).

I Grundinformation om provköp

Etiska synvinklar

- Om utnyttjandet av provköpens resultat:
 - ✓ Köpställena får ta del av sina egna resultat, alla andra parter informeras på ett allmänt plan.
 - ✓ Det är ytterst viktigt att enskilda försäljningsställen inte kan identifieras i de allmänna resultaten, samt att enskilda försäljningsställens resultat inte överläts till bevakande myndigheter eller konkurrerande aktörer.
- Enbart **myndiga** personer kan utföra provköp, då innehav av alkohol, tobak och spel om pengar enligt lagen är förbjudet för personer under 18 år.
- De köpta produkterna förstörs kontrollerat eller returneras till försäljningsställena (t.ex. elektroniska cigaretter).
- Det är önskvärt att provköparna undertecknar ett **skriftligt kontrakt** om förverkligandet och rapporteringen av resultaten: provköparna har tystnadsplikt.
- **OBS!** De försäljningsställen som ingått i provköpen har **inte gjort sig skyldiga till olaglig verksamhet** då de sålt alkohol, tobak eller spel om pengar till myndiga provköpare.

I Grundinformation om provköp

Tillit är utgångspunkten

- Samarbetet mellan olika aktörer bygger på tillit. Tillit skapas inte i ett ögonblick, utan kräver tid. Utbudsarbetsgruppen (Tarjontatyöryhmä) är ett naturligt samarbetsforum för de olika aktörerna.
- En gemensam helhet av ansvarsfull utskänkning, försäljning, övervakning och förebyggande rusmedelsarbete kan endast byggas på basen av redan skapad tillit.
- Provköpen grundar sig på samma tillit.
- Syftet med provköpen är **inte att tilldela skuld. Provköpen är ett verktyg för uppföljning och utvärdering, som gör det möjligt att identifiera utvecklingsområden.**

II Planeringen av provköpen

Valet av provköpsställen

Föremålen för provköpen är regionens/ortens (på större orter ett visst områdes) detaljhandelsplatser för alkohol, tobak och spel om pengar (Alko-butiker, stormarknader, dagligvaruaffärer, kiosker, bensinstationer osv.).

- Du får detaljhandelsplatsernas information av alkoholgranskaren för ditt område.

Antalet provköp och provköpsplatser beror på:

- ✓ ortens storlek
- ✓ antalet detaljhandelsplatser
- ✓ antalet provköpare
- ✓ resurserna som finns tillhands.

II Planeringen av provköpen

Budjeteringen av provköpen

Då du planerar provköpen bör du budgetera medel för:

- ✓ **att ungefär hälften av provköpen lyckas.**
- ✓ transporten av provköparna från ett köpställe till ett annat och för transporten av de köpta produkterna.
- ✓ samt för provköparnas eventuella belöningar (t.ex. en chokladstycksak eller annan liten gåva) och måltider.

II Planeringen av provköpen

Provköparna (1/2)

Eftersom innehav av alkohol, tobak och spel om pengar är förbjudet för personer under 18 år, kan **provköp endast utföras av myndiga personer**. Provköparna ska alltså vara myndiga, men se unga ut. **Den rekommenderade åldern är 18–22 år.**

Provköparna kan t.ex. vara studerande **inom restaurang-, handels- eller social- och hälsovårdsbranschen.**

Det lönar sig att ta kontakt med utbildningsanstalterna i god tid för att planera in provköpen i studerandenas tidtabeller och studiehelheter.

- ✓ Kontrollera att studerandenas försäkringar även gäller vid studier som sker utanför utbildningsanstalten.

II Planeringen av provköpen

Provköparna (2/2)

- Det nödvändiga antalet provköpare beror på ortens storlek samt på antalet köpställen och provköp.
- En expertpanel (3–4 pers.) bestående av t.ex. kassapersonal eller personer som jobbar med/rör sig bland ungdomar (en ungdomsarbetare, lärare, ordningsvakt, polis osv.) kan utnyttjas i valet av provköpare.
- Provköparna ges **en introduktion** i förverkligandet av provköpen, där man bl.a. går igenom uppföljningsblankettens innehåll, etiska synvinklar kopplade till provköpen samt hur man agerar och betar sig i en provköpssituation.

III Genomförandet av provköpen

Genomförandet i ett nötskal

1. Ta kontakt med utbildningsanstalterna i god tid för att få tag på provköparna.
2. Informera Utbudsarbetsgruppen (Tarjontatyöryhmä) om att provköpen kommer att utföras under det kommande året.
3. Be ditt områdes alkoholgranskare om detaljhandelsplatsernas information.
4. När du rekryterat provköparna, lägg upp en tidtabell för genomförandet av provköpen.
5. Utbilda provköparna.
6. Utför provköpen.
7. Förstör produkterna från de lyckade provköpen på det sätt ni kommit överens om i Utbudsarbetsgruppen eller returnera dem till köpstället.
8. Ge studerandena feedback och t.ex. ett diplom.
9. Gör en sammanfattning på provköpens resultat – fundera på utvecklingsområden.
10. Förse varje köpställe med sina egna resultat och de allmänna resultaten.
11. Informera media/Utbudsarbetsgruppen om de allmänna resultaten.
12. Utnyttja resultaten i utvecklingsarbete.

III Genomförandet av provköpen

Upplägget av provköpen (1/2)

I sitt grundformat utförs provköpen under vardagar i mitten av veckan, för att undvika veckoslutets kassaköer och rusning.

Provköpen kan också utföras inriktat, om man specifikt vill ta reda på åldersgränsövervakningens effektivitet t.ex.:

- ✓ under rusningstid
- ✓ för bara en viss produkts del
- ✓ för "icke-godtagbara id-bevis" (t.ex. studiekort eller Fpa-kort).

➤ Ta i beaktande **att inriktandet alltid påverkar resultatens jämförbarhet!**

III Genomförandet av provköpen

Upplägget av provköpen (2/2)

Det lönar sig att bestämma provköpens antal från fall till fall. Antalet provköp kan emellertid inte vara för litet om man t.ex. vill jämföra olika affärstypers resultat.

Produkterna från de lyckade provköpen förstörs t.ex. på det sätt man kommit överens om i Utbudsarbetsgruppen eller returneras (exempelvis dyrare produkter som e-cigaretters patroner) till köpställena, om man i förväg kommit överens om denna möjlighet med köpställena eller butikskedjorna.

OBS! Det lönar sig dock inte att returnera produkterna till köpstället genast efter att provköpet genomförts, för detta kan avslöja provköpen.

III Genomförandet av provköpen

Vad köps?

Livsmedelsaffärer/kiosker/bensinstationer:

- Ett provköp av alkohol: T.ex. 2 flaskor cider eller 2 flaskor mellanöl
- Ett provköp av tobak: en tobaksask eller en patron till en elektronisk cigarett
- Ett provköp av spel om pengar: Provköparen försöker spela på en spelautomat (c. 5 minuter/2 euro) eller köpa en skraplott

Alkos affärer:

T.ex. en liten flaska röd/vitvin eller 2 flaskor alkoholisk

III Genomförandet av provköpen

Exempel från kommuner (1/2)

Provköpen i Kuopio 2015

Kuopios befolkningsantal är c. 112 000.

Provköpens upplägg:

- Som provköpare fungerade 14 stycken (19–22 år gamla) restonomstuderande från Savonia-yrkeshögskolan
 - ✓ Studerandena skrev under ett skriftligt kontrakt.
 - ✓ Studerandena fick studiepoäng i sina projektpass för provköpen.
- I försäljningsställena försökte provköparna:
 - köpa antingen en eller två flaskor cider eller öl (c. 3 €/st.) och i Alkos affärer en vinflaska (c. 7 €/st.)
 - Köpa en ask tobak (c. 6 €/st.)
 - spela vid penningspelautomaterna i c. 5 min. (c. 2 €).

Kuopios provköp	Alkohol	Tobak	Penning-spelautomater	Sammanlagt
Antalet provköp (st.)	114	64	49	227
Provköp där försäljaren bad om id-bevis och nekade att sälja (%)	67 %	64 %	16 %	

- De köpta dryckerna och cigaretterna fördes till Norra Savolax polisstation där de förstördes.
- En del av provköparna lyckades köpa alkohol eller tobak genom att visa antingen sitt studiekort eller Kela-kort utan fotografi.

III Genomförandet av provköpen

Exempel från kommuner (2/2)

Provköpen i Åbo 2016

Åbos befolkningsantal är c. 186 000.

Provköpens upplägg:

- Provköp av alkohol, som utfördes i Åbo centrum och förorter.
- Som provköpare fungerade 5 närvårdsstuderande från Åbo yrkesinstitut (18–21-åringar).
- Sammanlagt 50 köpställen:
 - ✓ Supermarkets, 6 st.
 - ✓ Medelstora butiker, 11 st.
 - ✓ Små butiker, 16 st.
 - ✓ Kiosker, 6 st.
 - ✓ Bensinstationer, 4 st.
 - ✓ Alkos affärer, 7 st.

- Till varje ställe gjordes under två dagars lopp sammanlagt tre provköp. Två provköp diskvalificerades på grund av bristfällig information.
- En del av provköparna lyckades köpa alkohol genom att visa sina Kela- eller bankkort.
- Alko belönade provköparna med bioseriebiljetter.

Affärstyp	Antalet provköp av alkohol (st.)	Provköp där försäljaren nekade att sälja (%)
Supermarket	18	50 %
Medelstor butik	31	49 %
Liten butik	48	55 %
Kiosk	18	61 %
Bensinstation	12	25 %
Alko-affär	21	67 %
Tillsammans	148	54 %

III Genomförandet av provköpen

Hur beter man sig i en provköpssituation? (1/3)

- Pakka-koordinatorn följer med provköparna under provköpsdagen och ser till att allt löper smidigt.
- Det rekommenderas att koordinatorn rör sig med bil, vilket underlättar förflyttningen av provköparna från ett köpställe till ett annat och transporten av de köpta varorna.

III Genomförandet av provköpen

Hur beter man sig i en provköpssituation? (2/3)

Provköparna strävar till att bete sig på samma sätt som de annars också skulle bete sig i en köpsituation.

Om provköparna rör sig i par eller i grupper bör de undvika att gå till samma kassa direkt efter varandra. Detta gäller speciellt mindre affärer och kiosker där provköp som utförs tidsmässigt nära varandra kan avslöja ett pågående provköpsintervention.

Om försäljaren i köpsituationen ber om att få se köparens identitetsbevis, konstaterar köparen att hon/han inte har det med sig. Om försäljaren vägrar att sälja, avbryter köparen provköpet och avlägsnar sig.

III Genomförandet av provköpen

Hur betar man sig i en provköpsituation? (3/3)

Provköparna fyller i en uppföljningsblankett efter varje provköp. Ni kan använda antingen en elektronisk eller en pappersblankett.

- ✓ Den elektroniska blanketten fås från Institutet för hälsa och välfärd och pappersblankettens botten hittas [här](#) (klicka på undersidan Pakka-verksamhetsmodellen).
- ✓ Vid användning av den elektroniska blanketten är det speciellt viktigt att vara noggrann när man fyller i resultaten.

OBS! Om ni använder er av den elektroniska blanketten bör provköparna ha tillgång till apparater (smartphone, tablett) med vilka det är möjligt att fylla i blanketten.

Provköp av alkohol, tobak och spel om pengar

1. Stad/kommun där provköpen utförs _____
2. Provköparen _____
3. Provköpet gäller
 - alkohol
 - tobak
 - spel om pengar
4. Penningspel som provköpet gäller
 - RAY:s spelautomat
 - Veikkaus skraplott
 - Fintotos totospel
5. Tidpunkten för provköpet _____

Uppföljningsblankettens innehåll 2/4

Köpställets info

6. Köpställets namn _____

7. Vilken butikskedja tillhör köpstället?

- S-gruppen
- K-gruppen
- Suomen lähikauppa (Valintatalo, Siwa), tillhör numera K-gruppen
- Lidl
- R-kioskerna
- Alko
- Någon annan, vilken? _____

8. Köpstället är

- En stor market
- En liten butik
- En kiosk
- En bensinstation
- En spelsal

Kassapersonen och kassapersonens agerande

9. Kassapersonens kön

- Kvinna
- Man

10. Kassapersonens ungefärliga ålder

- 25 eller yngre
- 26–35
- 36–45
- över 45

11. Kassapersonens reaktion

- Bad om att få se identitetsbevis - Vägrade att sälja/förhindrade spelandet
- Bad om att få se identitetsbevis - Sålde/förhindrade inte spelandet
- Bad inte om att få se id-bevis och sålde/lät spela

Annan reaktion, vad? _____

Andra iakttagelser från köpsituationen

12. Kassaköns ungefärliga längd

- Inga andra kunder
- 1- 2 kunder i kön
- 3-5 kunder i kön
- 6 eller fler kunder i kön

13. Graden av trängsel i köpstället

Nästan tom 1 2 3 4 5 Mycket full

14. Hur många kassapersoner fanns det i köpstället?

- 1
- 2–3
- 4 eller fler

15. Annat att rapportera

IV Utnyttjandet av provköpens resultat

Resultatens konfidentialitet 1/3

Det är viktigt att diskutera provköpens konfidentialitet med provköparna.

Det är önskvärt att det görs ett **skriftligt kontrakt** med provköparna om hur man rapporterar och pratar om provköpen offentligt .

IV Utnyttjandet av provköpens resultat

Resultatens konfidentialitet 2/3

- Provköpens exakta tidpunkt (datum och klockslag) förblir hemlig både före och efter att provköpen utförts
 - ✓ Det är viktigt att försäkra sig om att köpställets ledning ur resultaten inte kan urskilja de enskilda personalmedlemmar som låtit bli att kontrollera id-bevis.
 - ✓ Provköpet får inte bli ett disciplinärt redskap för näringen!

IV Utnyttjandet av provköpens resultat

Resultatens konfidentialitet 3/3

- För att bevara den tillit som utgör grunden för den lokala verksamheten och samarbetet är det viktigt att det vid rapportering av resultaten:
 1. inte går att identifiera enskilda köpställen
 - ✓ Rapporteringen till både Utbudsarbetsgruppen och media bör ske på en tillräckligt allmän nivå (t.ex. Alkos affärer, stormarknader, andra matbutiker, bensinstationer och kiosker: minst 3 ställen per klass)
 2. och att enskilda köpställets resultat inte överläts till andra parter än det ifrågavarande ställets ledning
 - ✓ Alltså inte till övervakningsmyndigheter, konkurrerande aktörer eller butikskedjornas representanter.

IV Utnyttjandet av provköpens resultat

Utnyttjandet av resultaten (1/2)

Resultaten utnyttjas i försäljningsställena för att utveckla den egna ansvarsfullheten.

Utbudsarbetsgruppen kan mera allmänt begrunda hur man kan åtgärda brister och vilka stödåtgärder behövs för att stöda ansvarsfull försäljning.

Kom ihåg att belöna ansvarsfulla försäljningsställena med t.ex. ett diplom!

Provköp bör alltid ses som en del av utvecklandet av ansvarsfull försäljning och egenkontroll, inte som en lösryckt åtgärd eller ett publicitetstrick.

IV Utnyttjandet av provköpens resultat

Utnyttjandet av resultaten (2/2)

Ett möjligt utvecklingsredskap är **utbildningar i ansvarsfull försäljning**.

Utbildningarna ordnas i samarbete med detaljhandelns representanter; genom att höra deras önskemål och genom att komma överens om innehållet tillsammans samt genom att anpassa utbildningen till existerande ramverk för egenkontroll.

IV Utnyttjandet av provköpens resultat

Informering och mediasamarbete

Om du vill kan du i förväg informera köpställena om de kommande provköpen.

- ✓ Informera dock **INTE** om provköpens exakta tidpunkt.
- ✓ Samtidigt kan du även informera om t.ex. möjligheten att gå med i Utbudsarbetsgruppen eller om kommande utbildningar i ansvarsfull försäljning.

Det är viktigt att få med media i samarbetet. Ta kontakt med media genast efter att du delgett de berörda (köpställena, Utbudsarbetsgruppen) resultaten.

- ✓ Erbjud lokaltidningar och -radio innehåll om provköpens resultat.
- ✓ Innehållet kan t.ex. ha som sin 'krok' att detaljhandelsställe x belönas för sin ansvarsfullhet.
- ✓ Kom ihåg sociala medier som informationskanal!